Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850
Volume-3, Issue-9, Oct-2013 Available online at www. isrj.net

"लक्ष्मण गायकवाड यांच्या "वकिल्या पारधी "कांदबरीची भाषा शैली व निवेदन पध्दती "

नवनाथ -ानोबा ¯Ö¾ÖÔ,

कालिकादेवी कला , वाणिज्य व वि-ान महाविद्यालय,शिरूर(का.),ता.शिरूर(का.) जि.बीड

lkjka'k मराठी साहित्यामध्ये विविध कला प्रकाराचा अभ्यास केला जातो. यात कथा, कांदबरी , नाटक अशा विविध वाङ्.मय प्रकाराचा अभ्यास केला जातो. या विविध वाङ्:मय प्रकार ार्मितीसाठी वेगवेगळे वैशिष्टये ठरलेले आहेत. त्यात कांदबरी वाङ्.मय प्रकारात बोलीभाषा व निवेदन पध्दती हे विशेष महत्वाचे घटक आहेत. कांदबरी वाङ्.मय प्रकारातून संमग्र जीवन पटाचा लगडा केला जातो. या वाङ्.मय प्रकारामध्ये विविध व्यक्तिरेखा आलेल्या असतात. कोणत्याही कांदबरीच्या बोलीभाषेवरून त्या कादंबरीच्या प्रादेशिकतेची ओळख येते. त्या प्रादेशिकतेची माहिती मिळते. त्या प्रदेशातील बोली भाषेचा वापर साहित्यिक त्या कांदबरीतील पात्रांच्या मुखातून वधवित असतो. त्यामुळे त्या समग्र परिसरातील बोलीभाषेचा प्रभाव त्या लेखकांच्या व्यक्तिमत्वावर पडत असतो.

çLrkouk %

कांदबरी वाङ्:मय प्रकारामध्ये निवेदन पध्दती व बोलीभाषा हे अविभाज्य घटक मानले जातात. कांदबरीतील प्रसंग , घटना जोडण्याचे काम निवेदक करत असतो. कांदबरीचा आस्वाद घेणारा वाचक आपल्या वाचनामध्ये गुतूंन राहिला पाहिजे कांदबरीकाराला वाचकांकडून हा प्रतिसाद मिळविण्यासाठी निवेदनाची काळजी घ्यावी लागते. वाचकांला कांदबरीची पूर्ण कल्पना आली पाहिजे यासाठी निवेदनाची भाषा कांदबरीकार आणि वाचक यांच्यामध्ये दुवा साधण्याचे काम करीत असते . कांदबरीकाराने निवेदन आटोपशीर आणि कलात्मक केले असेल, तर ती कांदबरी वाचक कुतुहलाने वाचेल. यासाठी या वाङ्:मय प्रकाशन निवेदन पध्दतीला अतिशय महत्वाचे स्थान आहे.

लक्ष्मण गायकवाड यांची "वकिल्या पारधी " ही कांदबरी ऑक्टोबर 2002 मध्ये प्रकाशित –ÖÖ»ÖÓ. "¾किल्या पारधी " ही कांदबरी समग्र पारधी समाजाच्या जीवनशैलीचे चित्रण करणारी आहे. लेखक पंचवीस वर्षापासून ज्या सÖ´ÖÖ•ÖÖŸÖ †ÆÖ¸ÖÖ¡Ö समाजसुधारणेसाठी काम करत आहे. त्या पारधी समाजाच्या जीवघेण्या वेदना , हाल , अपेष्टा आणि स्वातंत्र्यांनतर ही न पुसला गेलेला गुन्हेगारीचा कलंक घेऊन पशुतुल्य जीवन जगणाऱ्या या समाजाच चित्रण साहित्याच्या माध्यमातून मांडले पाहिजे म्हणून स्वातंत्र्यापूर्वी पासून ते स्वातंत्र्याच्या चौपन्न पंचाचवन्न वर्षा पर्यंतच्या पारधी समाजाच्या जीवनावर प्रकाश टाकणारी "वकिल्या पारधी" ही कांदबरी आहे. या कांदबरी मध्ये पोलिसांनी पारधी जमातीचा जो अमानुष छळ केला आहे. तो छळ अंगावर शहारे आणणारा आहे. ब्रिटीश सरकारपेक्षाही अधिक क्रुर छळ पोलिसांकडून केला जातो. याचे वर्णन कांदबरीत केले आहे.

"वकिल्या पारधी " कांदबरीचे कथानक साधे सरळ आणि सोपे आहे. ही कांदबरी पारधी समाजाच्या उत्क्रांत होणाऱ्या जीवनावर प्रकाश टकाण्यासाठी लिहिली आहे. या कांदबरीमध्ये लेखकाने तृतीय पुरूषी निवेदन पध्दतीचा अवलंब केला आहे. मराठवाडयाच्या भाषेचा प्रभाव कांदबरीवर पडला आहे. काही काही ठिकाणी या कांदबरी मध्ये पारधी जमातीच्या बोली भोषचाही वापर लेखकाने केला आहे. कांदबरीतील घटना, प्रसंग हे अंगावर शहारे आणणारे व माणसाला अस्वस्थ करणा¸ †ÖÆेत. लेखकांने प्रसंगानुरूप भाषाशैलीचा वापर केला आहे. वकिल्या पारधी ही कांदबरी वन्य जीवनापासून सुरू होते आणि या कांदबरीचा शेवट मुंबईला होतो. या कांदबरीमध्ये पारधी जीवनाच्या बदलल्या समस्यांचे चित्रण केलेले आहे. तीन पिढयाचे चित्रण यात केले आहे. पहिल्या पिढीपेक्षा दुसऱ्या पिढीमध्ये कोणत्या समस्यांना तोंड दयावे लागते. पिढी बदलत गेल्यानंतर समस्यांचे स्वरूपही कसे बदलते याचे चित्रण आले आहे.

"वकिल्या पारधी "कांदबरी विषयी डॉ.शरणकुमार लिंबाळे म्हणतात. "अस्थिर जीवन जगणारी पारधी जमात आणि स्थिर जीवन जगणारा प्रस्थापित समाज यांच्यातील संघर्षाची ही कथा होय "या कांदबरीतील नावेही अभ्यासण्याजोगी आहेत. पारधी जमातीचा संबंध ज्या-ज्या गोष्टीशी येतो. त्या-त्या गोष्टीशी निगडीत या जमातीतील लोकांची नांवे आहेत. उदा - बिरडीस, रानपळया, रानमळया,

वकिल्या, जेलवंती, जळण, हरणी , बकरी, अशी पात्रांची नावे कांदबरीत आलेली आहेत. बिरडीस हा या कांदबरीतील नायक आहे. आपण सुध्दा अन्य लोकांप्रमाणे शेतीवाडी करून जगावे असे वाटणारा परिवर्तवादी नायक या कांदबरीत दाखवला आहे.

पण येथील समाजव्यवस्था त्याला शेतीवाडी करून जगू देत नाही. पिढीजात गुन्हेगारी जमात असल्याकारणाने त्याला कामधंदाही मिळत नाही. असे सर्व मार्ग बंद –ाल्यानंतर तो आपली उपजिवीका भागवण्यासाठी चोऱ्या- माऱ्या करू लागतो. बिरडीस दारू विकून आपली उपजिवीका भागवत होता. पण गांवच्या पाटीललोकांनी कारखान्याच्या मळीपासून "भरारी दारूचा " कारखाना केला होता. ¯ÖÖ™üÖ»Ö ÃÖÖÆबांनीचीदारू विकलीजात नसल्यामुळे पारधी वस्तीवरील दारू पोलीसां मार्फत बंद केली जाते.

"वकिल्या पारधी " या कांदबरीचे निवेदन हे तृतीय पुरूषी निवेदन पध्दतीच्या अनुषंगाने लेखकाने ´ÖÖÓ›ü»Ö †ÖÆ. कांदबरी मध्ये दोन प्रकारचे निवेदन स्विकारले जाते . प्रथम पुरूषी आणि तृतीयपुरूषी निवेदनपध्दती ,प्रथम पुरूषी निवेदनपध्दतीमध्ये लेखक स्वतःकथन करीत असतो. तृतीय पुरूषी निवेदन पध्दती मध्ये लेखक पात्रांच्या माध्यमातून कथन करत असतो. असा फरक या दोन निवेदन पध्दती मध्ये सांगता येतो. "वकिल्या पारधी " या कादंबरीमध्ये स्वतःलेखक डोकावताना दिसत नाही. तो पात्रांच्या "वकिल्या ¯ÖÖ¸धी " या कांदबरीचे निवेदन हे तृतीय पुरूषी निवेदन पध्दतीच्या अनुषंगाने लेखकाने मांडले आहे. कांदबरी मध्ये दोन प्रकारचे निवेदन स्विकारले जाते . प्रथम पुरूषी आणि तृतीयपुरूषी निवेदनपध्दती ,प्रथम पुरूषी निवेदनपध्दतीमध्ये लेखक स्वतःकथन करीत असतो. तृतीय पुरूषी निवेदन पध्दती मध्ये लेखक पात्रांच्या माध्यमातून कथन करत असतो. असा फरक या दोन निवेदन पध्दती मध्ये सांगता येतो. "¾Öकिल्या पारधी " या कादंबरीमध्ये स्वतःलेखक डोकावताना दिसत नाही. तो पात्रांच्या तोंडून ही कथा वाचकांच्या समोर आणतो. म्हणूनच कांदबरीची निवेदनपध्दती ही तृतीयपुरूषी आहे. निवेदनाच्या शक्तीचा जास्तीत जास्त कलात्मक वापर लक्ष्मण गायकवाड यांनी "वकिल्या पारधी" या कादंबरीत केला आहे. कांदबरीचा नायक हा बिरडीस आहे. या नायकांच्या भोवतीच सर्व कांदबरीचे कथानक फिरत राहते. असे आपणास वाचतांना जाणवते. लेखकांला कथा गुंफण्यामध्ये यश आले आहे. कांदबरी वाचत असतांना आपल्या डोळयांसमोर सर्व घटना या चित्रफितीप्रमाणे दिसतील . असे प्रसंग त्यांनी निवेदनातून मांडले आहेत. "एक दिवस पारध्यांच्या वस्तीवर अचानक असा उजाडला सुर्य चांगलाच आपल्या कुशीतून निघून वाव दोन वाव वर आला होता. आपल्या प्रकाशचे तेज किरण जमिनीपर्यंत वेगानं फेकत होता. त्याचा प्रकाश सिंदवनात प्रत्येक वस्तूवर पडत होता. परध्यांची वस्तीही त्या प्रकाशात चांगली न्हाऊन निघाली होती.(पृ.क्र.18) वरील उताऱ्यातून लेखकाच्या निवेदन पध्दतीतील प्रभावी पणा जाणवतो. या निवेदनातून सकाळच्या सुर्यकिरणाबरोबर शिंदवनातील पारधी वस्ती लेखकाला डोळयासमोर उभी करायची आहे. ती या निवेदनातून वाचकांच डोक्यासमोर उभ¾Ö ¸üÖÆüŸÖê.

देवगुणा , आर्य, मुसलमान, यापेक्षा ही फिरंगी गोरे खतरनाक दिसू लागलेत हे लोक किमान आपल्या जगलात येऊन धरपकड करून आपल्याला मारून टाकत नव्हते. किवा जंगलही कापत नव्हते. पण हे गोरे लोक आपल्या हातातील बंदुकीच्या आणि घोडयांच्या साहाय्याने जगंल आणि आपल्या जगलातील सर्व आदिवासी लोकांना संपवून टाकण्याच्या मागे लागले आहेत. (पृ.क्र.26) या निवेदनातून आपणास असे दिसते की, लेखकाने इतिहासाचा आधार घेऊन येथे स्वतःचे विचार व्यक्त केले आहेत. यातून त्यापात्राचे प्रौढत्व आणि त्याची समज यांचेही दर्शन होते.

"माय , हया कसल्या पारध्याच्या जन्माला देवानं घातलाय आपल्याला दुःखानं मोठयानं रडण्याचा अधिकारही हया समाजात नाही. असला कसला कडू–ार कायदा हया सरकानं पारध्यांसाठी करून ठेवलाय ?"(पृ.क्र.90) पोलिस बिरडिसला पकडून घेऊन गेल्यानंतर रानपळया आपल्या आईला प्रश्न विचारतो .असा कसा हा कायदा आहे. जो मला मोठयाने रडू ही देत नाही. प्रस्थापित समाज त्यांचा कसा छळ मांडत होता. समाजव्यवस्था त्या समाजाची घुसमटणी कशी करते ? वरील निवेदनातून लेखकांला सांगायचे आहे. गतिमान ,प्रवाही , सुचक आणि अनुभवाप्रमाणे बदलणारी अशी लक्ष्मण गायकवाड यांची निवेदन शैली आहे. निवेदनात कुठेही कृत्रिमता आलेली नाही. उलट निवेदनाने कांदबरी वाचनीय होते व तिला एक वेगळया प्रकारची खोली प्राप्त होते .हेच लक्ष्मण गायकवाड यांच्या निवेदन शैलीचे खास वैशिष्टय होय.

लेखक आपल्या प्रतिभेच्या सामर्थ्यांवर भाषेच्या माध्यमातून कलाकृतीची निर्मिती करत असतो. "वकिल्या पारधी " कांदबरीच्या यशस्वीते मध्ये भाषाशैली हा अतिशय महत्वाचा घटक आहे. लेखकांवर मराठवाडयाचा प्रभाव असल्यामुळे मराठवाडयातील उस्मानाबाद जिल्हयातील भोषचा प्रभाव हया कांदबरीवरआहे. या कांदबरीमध्ये खेडेगांवचे चित्रण आले आहे. पालं टाकून राहणाऱ्या पारधी जमातीची भाषा लेखकांनी कांदबरीत वापरली आहे. लेखकांनी कांदबरीची भाषा साधी, सरळ आणि सोपी अशी वापरली आहे. "कदाचित देशासाठी लढणाऱ्याना स्वातंत्र्य मिळालं असेल आणि जंगलासाठी लढणाऱ्याला स्वातंत्र्य देण्याचं नाकारलं असेल ." (पृ.क्र..49) लेखकानी वाक्य साधे सरळ वापरले आहे. पण त्यामधून मोठा अर्थबोध दिला आहे. स्वातंत्र्यलढयामध्ये पारधी जमातीचा सक्रिय सहभाग असूनही त्यांना स्वातंत्र्य मिळूनही दिले नाही. म्हणून बिरडीस अशी भाषा आपल्या तोंडी वापरतो "अरे कडू भाडयांनो , आम्ही काय गुन्हा केला आहे ? कशासाठी आमच्या मगे हात धुऊन लागला ? मा–या लेकरानं तुमच्या सरकारचं काय खालं ? आम्ही जंगलातील आदिवासी शिकार करून रानातील किड-भुंगे खाऊन आमच्या मेहनतीने जगतो. तरी तुम्हा पोलिस सैनिकाना का बरं बघवत नाही. जेव्हा- तेव्हा हात धुऊन आमच्या मागे लागता . आम्ही काय अन्याय केला आहे ते तरी सांगा " ही भाषा एका म्हाताऱ्या खुर्दाबाई नावाच्या स्त्रीची आहे. तिच्या

मुलांला विनाकारण पकडून जेलमध्ये टाकल्यामुळे ती तशी बोलते. लेखकांनी पोलिस अधिकाऱ्याचीही भाषा दाखविली आहे.ती अशी "ए म्हातारे, शेळीने पाला खाल्यावानी का वटवट करतीस ? अशी भाषा संवादातून मांडली आहे."

"जाऊ दे दादा, आपल्याला काय , गावगाडयाचा इचार करू नकोस , आपल्याला इंथ थोडचं रहायचं , एवढा कशाला डोस्क्याला ताण देतोस ." (पृ.क्र.100) , अशा वाक्यातून लेखकाला ग्रामीण भाषा दाखवून द्यायची आहे. लेखकांनी अस्सल ग्रामीण बोलीभाषा आणि दलित भाषाशैलीचा वापर या कांदबरीत केला आहे. पात्राला शोभेल अशी भाषा लेखकांनी मांडली आहे. इचार, डोस्क्याला असे ग्रामीण शब्द लेखकांनी मुद्दाम वापरले आहेत. या शब्दामुळे कलाकृतीला सौंदर्य प्राप्त ÆÖÖŸÖê.

"म्हं बावरिस दुसरं कोई नसं
बावनं आपणास बावन आपलंस"

अशापरधी भाषाशैली मुळे कांदबरीला सौंदर्य प्राप्त होते. अशा अनेक संवादातून दलित वस्तीतील भाषा शैलीचा प्रत्यय येतो.

लेखक कांदबरी मध्ये अनुभव व्यक्त करताना मराठी शब्दा बरोबरच हिन्दी शब्दाचाही कधी-कधी वापर करतो ते हिन्दी शब्द त्या ठिकाणी सहज येऊन जातात ते आपणाला जाणवतही नाहीत. हेच लेखकाचे खरे कौशल्य असते. कांदबरीमध्ये मोगल - इंग्रजाच्या काळाचा विचार मांडला असल्याने हिंन्दी शब्द आले आहेत ते असे

1) •Ö»»ÖÖÂÖ (¯Ö.3) 5) ºþ‡ (¯Ö.8)
2) ÃÖ¸ß (¯Ö.3) 6) †´´ÖÖ- †´´ÖÖ (¯Ö-8)
3) कोठार (पृ.4) 7) ŸÖß¸ü (¯Ö.19)
4) »ÖšÖ‡ (¯Ö.5) 8) मुकाबला (पृ.72)

लेखकानी कादंबरीमध्ये काही ठिकाणी पारधी जमातीच्या भाषाशैलीतील वाक्ये वापरली आहेत.

1) "देखो आपनी बावरी छोर आवचं " (पृ.156)
2) "Æ´Ö ¯ÖÖ¸ü¬Öß ²ÖÖ¤ü¿ÖÆü ¯ÖÖरधीसं मिलनं आवचं बहुत जरूरी काम छ" (पृ.157)
3) "कहं तु बावरीच अपनं नाम रहिमान्या तो नहीचं" (पृ.242)
4) "मह बावरीचं तरंग्या नाना " (पृ.248)

अर्थाच्या तीक्षण प्रतितीसाठी ग्रामीण लोकांच्या मधून वाक्यप्राचारांची निर्मिती होते. वाक्यप्रचारांच्या मागे पुष्कळदा काही दीर्घकथा, किंवा संकेतही असतात. त्यामुळे वाक्प्रचारांना अर्थपुर्ण आणि प्रभावी अर्थाभिव्यक्तीचे सामथ्य ¯ÖÏÖ¯ŸÖ –ालेले असते. "वकिल्या पारधी " कादंबरीमध्ये काही वाक्प्रचारांचा वापर केला आहे. तो असा

1) नरडीचा घोट घेणे (पृ.60)
2) कावळे ओरडणे (पृ.60)
3) शेरास सव्वाशेर असणे (पृ.158)
4) डोक्यावर मिऱ्या वाटणे (पृ.200)
5) तळपायाची आग मस्तकाला जाणे (पृ.220)

*** म्हणी या कांदबरीत आल्या आहेत. त्या अशा -**

1) धोबी का कुत्ता ना घर का ना घाट का - (¯Ö.63)
2) जातीसाठी माती खवं लागतयं (पृ.131)
3) –ाकली मुठ सव्वा लाखाचßß (¯Ö.162)
4) दुखणं म्हशीला अन इंजेक्शन पखालीला (पृ.182)
5) बुडणाऱ्या मुंगीला काडीा आधार (पृ.244)

लेखकाने म्हणीचा योग्य ठिकाणी कांदबरीमध्ये वापर केला आहे. या म्हणी वाक्प्रचारामुळे कांदबरीला सौंदर्य प्राप्त –ÖÖ»Ö †ÖÆê.

संदर्भ ग्रंथ -

1) डॉ.शरणकुमार लिंबाळे- साहित्याचे निकष बदलावे लागतील , दिलीपराज प्रकाशन,पुणे (पृ.109)
2) लक्ष्मण गायकवाड - "वकिला पारधी" मॉजिस्ट्रीक प्रकाशन मुंबई